

En skolflickas minnen från 1860-talets Uppsala

Av ESTER FETT, f. Fischer († 1933)

I min barndom voro flickskolorna i landsorten tämligen primitiva. Man undervisades i språk utan språklärare och i geografi utan karta. Vi lärde en myckenhet av glosor och namn, som nog, särdeles i språk, senare visat sig ganska nyttiga. Då min morbror, professor M. B. Richert i Uppsala, en sommar besökte vårt hem roade han sig med att förhöra oss i några skolämnen. Han förfärades över undervisningsmetoden. Och vi gräto skammens tårar, när konklusionen lydde så: »På detta sätt veta ni ju egentligen ej hvar på jordklotet ni befinna er, och fosterlandet blir för er bara en abstrakt glosa.» Och så sändes vi, till landsortsstadens synliga förundran, till lärdomsstaden i Uppsala. Det var då mot skick och bruk, ty dit sände man ju blott sin manliga ungdom. Andligen talat blev det för oss en pånyttfödelse, men födelsen skedde ej utan smärta. På områden, där de nya kamraterna voro väl bevandrade, blottades vår sorgliga okunnighet. Man fick en första påkänning av det, som kallas att vara »efter sin tid», till löje för dem, som stå i kontakt med den. Men allt har en övergång: den nya tiden, de nya kamraterna, de nya lärdomarna, allt blev oss till både nytta och nöje.

Det är något säreget för en svensk att ha varit ung i själva Uppsala — ungdomsstadens par préférence. Vita mössor och sång, domkyrkan, slottet, Carolina Rediviva, Flustret, för mig också Klosterskolan för flickor. Som helhet en stämningsbild, om vilken jag ville använda dessa ord ur »Solnedgången»: lik ett poem, vilket man som barn lärt sig utantill, men först senare börjar rätt förstå och älska. — Och hur kunde man icke sjunga där! både ute och inne! Uppsalas barskt blåsiga klimat skulle just icke vara någon passande luft för sång ute på gator och torg. Men hur kunde vi icke värmas, både sångare och åhörare, vid tonen av »Sjungom studentens lyckliga dagar», »Hör oss Svea» m. fl. Jag har stått i snöslask både en första maj och en 6 nov. och hört våra sångare

sjunga så att både frost och snö måtte tina. Det blev vår och lysande fröjd!

Uppsala är Sverige för så vitt som ungdomen och dess själ betyder vårt liv, vår framtid, vår historia och vår utveckling. På min tid betraktades allt annat i Uppsala än universitetet och studenterna som något tämligen betydelselöst. Köpmän och köpenskap, för så vitt den ej ställde sig liberalt gent emot studenterna, blev liktydigt med det onda i Mammons skickelse. Hela Uppsala genljöd av Gluntens sånger och styrdes av Gluntens anda. Alla kreditorer voro odjur och alla flickor förtjusande. Glädjen lyste ut av allt, ibland kanske som en mask för det allvar, man inte ville låtsas om. Nutidens studenter äro — och måste väl vara — annorlunda. Idyllens tid låg oss närmare. De unga flickorna voro icke som nu studenternas studiekamrater och hade icke smakat den frukt på gott och ont, som växer på kunskapens träd. De voro mera naiva, kanske också mera innehållslösa. Men där tändes också på den tiden i mottagliga kvinnliga sinnen den gnista, som växer till en eld, en häftigt åtrå efter kunskap och vetande — mer, mer. Och det är detta, man kunde kalla Uppsalas själ. Och i Uppsala levde på min tid ännu Erik Gustaf Geijers anda, frisk och levande. Legendan hade väl icke helt utformat hans skickelse — dock var han redan en hero, livet i Uppsalas själ. Hans föreläsningar, hans musik, hans liv, ja, t. o. m. hans intima hemliv hör Uppsala till. Och på slottet bodde hans dotter, Agnes Hamilton, och slog tonen an — icke bara musikaliskt utan även i andra avseenden. På slottet hos landshövdingen var det musik, där var ésprit, och där gick det förnämt till. Pengar i överflöd fanns där icke, jobbare i vår tids mening fanns icke en gång i världen varken till »navn eller gavn» och parveny-skaran slog icke an tonen i sångens och visdomens ljusa salar. Vox populi, vox Dei, hade icke vår tids betydelse. Guds röst var ännu utan allt för många protester den, som talade ur de visa andarnas skrifter eller ur de jordiska auktoriteternas mun. Man blev icke ens liberal utan i en strid kamp med »trolle i hjernens og hjertets hvælv». Erik Gustaf Geijer genomgick den och förlorade därvid många vänner och beundrare. De som så att säga voro födda liberaler — Johan Gabriel Richert var en av dem — voro få. Och sinnenas jäsning hade icke sprängt och ville heller icke spränga alla bestående former. Livet gled hän som en idyll i Geijers stad.

Mot denna ljusa bakgrund teckna sig nu en del bilder och gestalter. »Ihr naht Euch wieder, schwankende Gestalten.» Och mina ögon fuktas

av återseendets glädje. Framför mig står ett fotografi av den gamla Klosterskolan vid Östra Ågatan. Där var jag under min Uppsala-tid fastboende pensionär. Fram av det flydda träder nu en rad av gengångare. Först och främst, som sig hör och bör, föreståndarinnorna för skolan, fröknarna Selma Krack och Maria Uppström. Jag dristar nästan påstå, att de från sin kateder undervisat tre generationer. Bland lärarinna sågoss Anna Hamilton, senare fru Geete, och Ann Margret Tersmeden, senare fru Holmgren — om jag minns rätt voro de de första unga damer av stånd, som mot dåtidens skick och bruk ägnade sig åt lärarinnekallet. Det betraktades som ett förebud till nya tiden. Några förundrade sig, några gillade det. Anna Hamilton, något reserverad och allvarlig, ingav oss stor respekt. Ann Margret Tersmeden var en mycket livlig ung adelsfröken på 18 år. En ung lärarinna, som skötte sin klass, däribland också forna yngre skolkamrater, med en viss bravur och till föreståndarinnornas fulla belåtenhet. Båda dessa unga damer levde mitt uppe i Uppsalas »beau monde», observerade och uppvaktade av dess studenter. Men i viss mening förstodo de visst konsten att giva Gudi vad Gudi tillhör och kejsaren vad kejsarens är. Vår lärarinna i engelska, fröken Elisabeth Annerstedt, dotter till rektorn med samma namn, behagade oss särskilt, glad, livlig och ljus i sinnet som hon var.

Fransk konversation sköttes av Mlle Perée, en liten fransk dam med en smula galla i blodet. Hon kunde aldrig lära sig våra namn, som hon kanske fann barbariska. Vi voro alla »mes chères enfants» eller »mon enfant». När vi kanske en smula retsamt efterapade hennes »mes chères enfants», blev hon »galliskt» upprörd. Vår lärare i franska, cand. fil. Iggbom, var en ypperlig grammatika. En fransman på besök i Sverige betecknade honom med namnet: Monsieur la grammair, till åtskillnad från en icke grammatisk dam med stort glosförråd, som han kallade Mme le dictionnaire. Och se! det visade sig att när »la grammair» halvt förläget kramade ur sig ett par — dock helt korrekta — franska fraser, talade »le dictionnaire» flytande galet — ja, men med en viss arrogant ledighet, vadan hon av fransmannen högligen uppmanades att tala vidare. Denna lilla illustration till det faktum, att lärdomen icke alltid gör sig bäst här i världen, verkade i viss mening särdeles levande och uppmuntrande på oss under våra grammatiska övningars besvärligheter. Till lärare i svenska och tyska språken hade vi lektor Linder. Jag fann honom torr, partisk och pedantisk.

Vår lärare i historia var docent Hans Forssell, senare statsråd och

president i Svea Hovrätt. Han stod mitt i ungdomens vår och i lysande stjärnors tecken. »En ovanlig ung man, något blivande», spåddes det. Att »dumma sig» under hans lektioner betraktades som en olycka. Han hade sitt eget sätt att rynka näsan på när vi gjorde någon faslig historisk kullerbytta. Det kändes förfärligt att utstå hans misshag. Vår senare lärare i historia blev lektor Medén. Fast själv nästan blind kunde han åskådliggöra som få. Sagan talar om den blinde Homer. I min fantasi — och vad kan icke en barnafantasi prestera — blev Medén till en Homer. Ty även han kunde trots sin blindhet skarpare än de flesta andra uppfatta synerna i livets och historiens skiftande spel. Och hur förstod icke vår blinde lärare att mästra vår lilla livliga klass: Hans ögon syntes följa oss i vaket intresse. Vi kunde icke men vågade heller icke vara ouppmärksamma. Han fordrade av oss att under lektionerna föra anteckningar, som vi ibland fingo uppläsa och som han då än gillade, än underkände. På detta sätt kunde han bäst bedöma, då hans blinda ögon nekade sådan tjänst, om vi följt med i undervisningen. Och *han* öppnade våra ögon så att vi förstodo »skrifterna» och gjorde historien till ett levande drama, så rikt och så förunderligt sammansatt. Det var ett färgspel, som sinnrikt lades till rätta för ungdomlig fantasi och ungdomlig uppfattning. Beundransvärt och rörande var det sätt, varpå han använde det öga, genom vilket något ljus kunde tränga, för att tyda skriften i sina böcker eller anteckningar. Av det kaos, som hans halvblinda öga skymtade, skapade han en helt liten värld för oss.

Vår lärare i fysik, akademi-adjunkt, senare professor Talén, må också här nämnas. Tydligast minnes jag honom från min sista vårtermin i Uppsala. Vi skulle meddelas någon kunskap i astronomi. Det skedde huvudsakligast föreläsningsvis. Och vår lärare hade den stora och svåra uppgiften att presentera oss himlarymdens oändlighet. Och detta för en del 14 å 15-åringar med en smula skolmatematik — men en säkert större portion fantasi. I det jag nu så långt efteråt söker samla mina intryck från dessa lektioner, finner jag dessa ord av en japansk förf.: »the life of things is always deeper as hidden under underneath incidental appearances. Not to display but to suggest is the secret of infinity.» Den österländska intuitionen är här säkerligen närmare tingens väsen än vårt europeiska snusförnuft. I alla händelser — visst är, att just detta: »to suggest the infinity» var vad vår lärare i astronomi ville uppnå och uppnådde. Och denna suggestion varar, vad mig angår, än. The life of things ligger också verkligen mindre i det man ser, hör och

vet — vilket allt är tämligen begränsat — än i det man drömmer, anar och förutsätter, som så ofta inga gränser vet om. Och det oändliga i rymden är mer som en saga ur »tusen och en natt» än som en vetenskap byggd på fakta och åter fakta. En forskare, som icke också ägt barnets fantasi, kunde aldrig ha förstått och än mindre meddelat oss »en jota» av »the secret of infinity.» Den ligger i intuitionens, fantasiens och suggestionens makt. Aldrig kunna glömmas de ord, varmed adjunkt Talén tog avsked av oss. Det var ett lovprisande av det oändliga flöde av ljus, som evigt tonar ut av himlarymden som självlysande eller reflekterande. Hans ord lydde ungefär så: »I kunnen icke följa mig på de vetenskapliga bevisens väg, men I veten, att ljuset går sin för oss hisnande långa väg från solen till jorden på 7 minuter. I rymderna gives det dock avstånd, varvid detta blir helt obetydligt. Och det finnes intet ord eller tal i vårt språk, varmed det rätt kunde betecknas. Det finnes eller fanns en gång stjärnevärldar, vars ljus ännu icke nått oss och som kanske, när det en gång når oss, betecknar ett ljus, som för miljontals år sedan slocknat men icke destomindre ännu i miljoner år skall fortfara att som dallrande ljus genombäva rymden». Vad tänkte icke vi vid dessa underfulla ord! Huru många drömmar ut i den blå oändligheten har icke drömts sedan dess! Och vart skola de till sist föra oss? That is the secret of infinity. —

Under vistelsen i Uppsala bereddes jag av domprost Torén till min första nattvardsgång, som ägde rum i domkyrkan. Underivningen fylldes helt av domprostens glödande religiösa entusiasm och iver, som ibland liknade en förtärande eld. En religionslärare mer gripen av sitt kall och ansvar kan icke tänkas. I ett hölje så bräckligt att det syntes färdigt att när som helst sprängas av andens övermakt bodde en stark själ, som levde sitt liv mest i ett rike, som icke var av denna världen. Icke desto mindre blev domprosten en mycket gammal man — en bekräftelse på det gamla bibelordet: anden gör levande. Fyra av domprostens vackra, älskvärda döttrar voro elever i Klosterskolan. Det gästfria domprosthemmet var mycket sökt och skattat. Fru domprostinnan var en ståtlig värdinna, lika lång som domprosten var liten, lika välvillig som representativ.

Av skolkamraterna erinrar jag mig kanske tydligast Charlotte Lewenhaupt, senare friherrinna von Essen. Hon var klassens prydnad, lärarnas favorit och avhållen av alla sina kamrater. Enkelt, naturligt och anspråkslöst som hela hennes väsen var gav det uttryck för det mindre vanliga adelskap, där stamträd, anor och traditioner väl spåras i yttre

förfining, dock mest som en personlighetens, karaktärens och hjärtats medfödda nobless. Jag var lycklig nog att emellanåt få gästa hennes hem och blev därigenom ett vackert minne rikare. Hennes mor var den vänligaste lilla grevinnan i världen, hennes bröder verkliga gentlemän och hennes halvsyster, fröken Oxenstjerna, ett ideal av en äldre syster. Trenne av professorn, senare justitierådet Olivecronas döttrar besökte också Klosterskolan och deras fru styvmor åhörde ofta lektionerna där, högligen uppmärksam och omsvärmad av allt det, som betydde något i skolans höga råd. Fru Olivecrona var efter den tidens sätt att se mäktig lärare och intresserad för samfundsfrågor och litteratur. I ungdomliga ögon var hon visserligen »lärdomen i stubb» och vi elever voro mera »leie» än smickrade av hennes besök i skolan. Hon fann småflickorna där så välartade, att hon beslöt sända sin lille 7-årige gosse som elev i en av småklasserna. Men si! det behagade våra småflickor att uppträda allt annat är välartat mot sin lille goss-kamrat. De voro istället högst retsamma och försmädliga mot honom och sedan han efter några veckors genomlevat och genomlidet kamratskap vid hemkomsten från skolan en gång i ett utbrott av förtvivlan utropat: »jag vill hellre bli en fluga än en flicka», blev han skyndsammast åter förpassad till en goss-skola.

Till min morbrors ungarlshem och hos akademiadjunkten Afzelius — vars fru var en kusin till min mor — hade jag fritt lejde. Där fanns människor rikt utrustade både till själ och hjärta. Och dessa äro så förbundna med mina andra Uppsala-minnen, att jag icke kan röra vid det ena utan att också röras av det andra. I Afzelius hem såg jag flera i Uppsala väl kända skickelser, såsom grevinnan Agnes Hamilton, f. Geijer, Lotten v. Kræmer, Tekla Knös m. fl. En gång då fru Afzelius som bäst höll på med julbaket infunno sig de tre ovannämnda damerna på besök. Fru Afzelius, ytterst glad över visiten, glömde i glädjen att taga av sig bakförklädet. Hon sprang in i förmaket som hon »gick och stod» och konversationen hördes särdeles livlig. Vid avskedet voro gästerna till vår — de halvvuxnas — stora förtjusning en smula tillmjölade på kapporna. Själva märkte de ingenting, fru Afzelius var från början till slut icke allenast mjölig på förklädet utan hade under den livliga konversationen lyckats mjöla ner sig också på nästippen. Hon storskrottade då hon gjordes uppmärksam härfpå och gick åter förnöjd till sitt bak. Äldste sonen, Ivar, senare president i Svea Hovrätt m. m., då nybakad student, betraktades som något »blivande». Han var mycket kvick och rolig — några sade, att kvickheten var tämligen uddvass. Men, när man

själv intet har att beklaga sig över, är man böjd för att kalla något sådant för förtal. Kanske han också ärft något av sin morfar, Joh. Gab. Richerts, ridderlighet: att aldrig angripa utan snarare försvara de svaga och menlösa här i världen.

Professor Svedelius såg jag några gånger i hans släkting, änkefru Carlsons hus — oss yngre roade han med sin kända distraktion, som vållade många putslustigheter. I trots av att hans husföreståndarinna, då professorn var bortbjuden, noga inpräntade, vart han skulle gå, såg man honom ej sällan stå i djupa funderingar utanför upplysta fönster för att till sist triumferande häva sitt huvud och resolut gå in i huset. Men som sagt, han befanns ändå ofta vara på galna vägar. I hans hem levdes mycket gästfritt. Unga studenter funno där öppet hus. Han arrangerade t. o. m. dans för de unga och spelade då som oftast en roll av närvarande och dock frånvarande, han gick som vanligt och talade med sig själv. Ingen visste om vad. Senare vid läsningen av hans egen levernesbeskrivning förundras man över hur noga han iakttagit såväl världen utom sig som sin närmaste omgivning och sig själv.

Pontus Wikner — studenternas gode vän — minns jag mycket väl. Man såg honom i sällskapslivet kanske mest i trängre kretsar, där han läste högt för förtjusta damer. Från förmakens fjärrhet trängde hans röst ut till oss unga i flickrummen så melodisk, så sympatisk. I sina tidigare studieår var Wikner som bekant filosofen Boströms favoritlärjunge och framtidshopp. Han tvingades av religiösa skäl att förneka denne sin mästare. Wikner var mycket intresserad av ungdomen och dess uppfostran för höga, sedliga mål. På ett av sina många föredrag kom han att uttala, att kvinnan också hade sin sedlighetskamp att genomgå. Det blev djupt missförstått och mötte från vissa kvinnoläger harmfyllda protester.

Som elev av Josephsons musikskola såg jag ofta Mästaren — Geijers och Lindblads yngre vän. Josephson var nu bliven en äldre man med vitt hår men med mörka ögon så vackert lysande av både ungdom och geni. Den, som äger det sista, synes i en mening aldrig åldras. Undervisningen i skolan utfördes av lärarinnor med Josephsons andra fru i spetsen. När vi inövat ett stycke, som vår lärarinna fann bra föredraget, fingo vi spela upp det för Mästaren. Att då få en vänlig nick och en stålande, gillande blick ur hans mörka ögon, var en stor ära. Vintrarna i Uppsala fylldes av musik och många konserter. En vinter såg man ofta prins Oscar, senare Oscar II, bland publiken, alltid bedårande någon eller några av societetens damer. Charlotta Patti, Adelinas syster

och väl bara en planet i solsystemet Adelina, uppträdde en afton med skratt-arian som nyhet. Det var ett ekvilibristiskt sångstycke med föga musikalisk charme och slog icke an i Geijers stad. Man hisnade och häpnade — det var allt. Däremot föredrog fru Stenhammar på en konsert »Sövn» av Kjerulf så att publiken var utom sig av förtjusning.

Ovanstående minnesanteckningar har ställts till redaktionens förfogande av författarinnans son, den numera avlidne kände norske riksantikvarien Harry Fett. Författarinnan (f. 1852), som var svenska, uppvuxen i Lidköping, tillbragte några år som skolflicka i Uppsala. Hon blev sedermera gift med en norsk fabriksägare. Anteckningarna gjorde hon först på äldre dagar, möjligen med hjälp av den dagbok, som man vet att hon förde under större delen av sitt liv.